

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

**И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**С. НААМАТОВ атындагы НАРЫН МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д13.16.526. диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК:378:378.937:371.126

НУСУПОВА РОЗА САРЫПБЕКОВНА

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА БОЛОЧОК
МУГАЛИМДЕРДИ ОКУУЧУЛАРДЫ ТОЛЕРАНТТУУЛУККА
ТАРБИЯЛООГО ДАЯРDOОНУ ИШКЕ АШЫРУУНУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.08 – кесиптик билим берүүнүн теориясы жана методикасы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек-2016

Диссертациялык иш Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
педагогика жана психология кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Байсалов Джоомарт Усубакунович

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Раимкулова Ажарбүбү Супуровна

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Ажибаева Айнура Жакшимбековна

Жетектөөчү мекеме: академик Кусеин Карасаев атындагы Бишкек
гуманитардык университетинин педагогика
жана психология кафедрасы, адрес: Бишкек
шаары, Тынчтык проспектиси, 27.

Диссертациялык иш 2016-жылдын 21-сентябрында саат 15:30да
Кыргыз билим берүү академиясынын, И.Арабаев атындагы Кыргыз
мамлекеттик университетинин жана С.Нааматов атындагы Нарын
мамлекеттик университетинин алдындагы педагогика илимдеринин
доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча
уюштурулган Д.13.16.526 диссертациялык кеңештин жыйынында
корголот. Дареги: 720040, Бишкек шаары, Эркиндик гүлбагы, 25.

Диссертациялык иш менен Кыргыз билим берүү академиясынын
илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720040, Бишкек
шаары, Эркиндик гүлбагы, 25.

Автореферат 2016-жылдын 20-августунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты:

 Байсеркеев А. Э.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Ар бир өлкө өзүнүн мамлекет катары өнүгүү жолунда ар түрдүү чыр-чатакка, зордук-зомбулукка, кагылышууларга, катаал шарттарга дуушар болуп келгени тарых барактарынан белгилүү. Мындай көрүнүшкө адамдардын бири-бири менен болгон мамилени толук кандуу түзүүдөгү жана көп маданияттуу чөйрөдө биргеликте жанаша жашоону өздөштүрүүдөгү кетирилген мүчүлүштүктөрү, коомдун өнүгүүсүндөгү социалдык-экономикалык абалындагы айрымачылыктары себеп болуп келген.

Анын мисалы катары 1990-жылы кыргыз-өзбек, 2010-жылдын июнь айындагы Ош, Жалал-Абаддагы кандуу окуялар көрсөткөндөй жана бул окуялардын күбөсү катары, алар Кыргызстанда чыр-чатактардын да себеби болушу мүмкүн экендигин айта алабыз. Чыр-чатактар мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн көп маданияттуу коомдо жашоого даярдыгы жетишпегендигин, чатактарды сый-сыпаа жол менен чечүүнү билбегендиктерин жана жалпылап айтканда социалдык компетенттүүлүктөрдүн деңгээли төмөн экендигин көрсөттү.

Көптөгөн өлкөлөр сыяктуу эле Кыргызстан да көп маданияттуу, көп улуттуу мамлекеттин катарына кирет. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча бүгүнкү күндө Кыргызстанда жүздөн ашуун улуттун өкүлү жашайт. Ушундай шартта жашоо менен бүгүнкү күндө көп маданияттуу, ар түрдүү улуттун өкүлдөрү менен коопсуздукта, эркин, жанаша жашай билүү жөндөмдүүлүгү коомдогу маанилүү баалуулуктардын бири болуп саналат.

Белгиленген проблемаларды чечүү максатында өлкөбүздө 2020-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы, КРнын өкмөтү тарабынан бекитилген 2013-жылдын 10-апрелиндеги № 74-чечими, Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясы, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин коллегиясынын 2008-жылдын, 24-апрелдеги № 3/1 чечими менен Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясы кабыл алынып, биз карап жаткан проблеманын маанилүүлүгүн тастыктайт. Аталган расмий документтер педагогдорго көп маданияттуу чөйрөдө билим берүүнү уюштурууга, көп маданияттуулук компетенттүүлүктөрүн, сабырдуулукка тарбиялоону окуу пландарына киргизүү маселесин алдыга коёт.

Кыргыз педагогикасында көп улуттуу, көп маданияттуу чөйрөдө кызматташуу, баарлашуу маданиятын калыптандыруу, адеп-ахлактык тарбия берүү, студенттерди этнопедагогикалык ишмердүүлүккө даярдоонун аспектери, окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо

багытында бир катар изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Бирок, чет элдик изилдөөлөргө салыштырмалуу толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы кыргыз педагогикасында өзүнчө багыт катары орун ала элек.

Бул багыттагы изилдөөлөргө А.Алимбековдун, Н.А.Асипованын, Г.Адылбек кызынын, К.Р.Алдашеванын, Н.К.Дюшееванын, О.Г.Кимдин, М.Х.Манликованын, К.М.Миталиповдун, Ж.К.Сулайманкулованын, М.Г.Сидорованын ж.б. эмгектерин киргизүүгө болот.

Аталган изилдөөлөрдө мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы жалпы түрдө каралгандыгын жана бул багыттагы жүргүзүлгөн биздин изилдөө ишибиздин маанилүүлүгүн көрсөтөт.

Биздин изилдөө ишибизди жүргүзүүдө окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоодогу теория менен практиканы салыштырып, анализдеп, бул багытта төмөндөгүдөй **карама-каршылыктар** бар экендиги такталды:

- кыргыз педагогикасында жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо зарылдыгы менен бул проблеманын атайын изилдөөгө алына электиги;

- өсүп келе жаткан муундарды толеранттуулукка тарбиялоодо коюлган заманбап коомдун талабы менен бул талапты чечүү үчүн педагогдордун даяр эместиги;

- окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болгон муктаждык менен болочок мугалимдерди даярдоонун илимий-педагогикалык негиздери жана программалык-методикалык камсыздалышы тууралуу илимий билимдердин иштелип чыкпагандыгы.

Ошондуктан бүгүнкү күндө мектептерде балдарды тарбиялоо ишинде толеранттуулук маданиятына тарбиялоо боюнча атайын иш аракеттерди жүргүзүү, жандандыруу зарыл. Биздин изилдөө ишибиз да жогоруда белгиленген проблемаларды чечүүдө, мамлекет тарабынан билим берүү системасынын алдына коюлган милдеттердин аткарылуусуна салым кошот деп айтууга толук негиз түзөт.

Жогоруда айтылгандардын негизинде мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоо үчүн мугалимдердин кесиптик даярдыгынын зарылдыгын түшүнүү менен, мындай даярдыкты жүргүзүү үчүн атайын түзүлгөн, иштелип чыккан маани-маңызы жеткиликтүү, системалаштырылган окуу куралдарынын, методикалык колдонмолордун жоктугу, иштелип чыкпагандыгы, жогорку окуу жайларындагы педагогикалык адистиктердин студенттерин даярдоодо окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо боюнча атайын иш алынып барылбагандыгы изилдөөнүн **актуалдуулугун** тастыктады.

Андыктан аталган проблеманын негизинде изилдөөбүздүн темасын **“Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды**

толеранттуулукка тарбиялоого даярдоону ишке ашыруунун педагогикалык негиздери” деп тандап алдык.

Изилдөөнүн максаты: Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун педагогикалык шарттарын теориялык жактан негиздөө жана аны практикага киргизүүнүн жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Толеранттуулукту коомдун жана инсандын баалуулугу катары калыптандырууга болочок мугалимдерди даярдоонун теориялык жана практикалык абалын талдоо.

2. Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээлин көрсөтүүчү компоненттерди иштеп чыгуу.

3. Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун моделин жана аны практикага ашыруунун технологиясын иштеп чыгуу.

4. Түзүлгөн моделдин эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперименттин жардамы менен текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык маанилүүлүгү:

- Мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоого жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди даярдоонун зарылдыгы далилденди;

- Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун теориялык модели иштелип чыкты;

- Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого студенттерди даярдоодо алардын илимий-изилдөө иштери жана педагогикалык практика маанилүү каражат экендиги тастыкталды жана каралып жаткан проблеманы чечүүдө окутуу-тарбиялоо иштеринин формалары, мазмуну иштелип чыкты;

- Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо процессинде толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү принциптери негизделди, даярдоонун этаптары такталып, педагогикалык негиздерин жана каражаттарын камтыган программа даярдалды.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү:

Диссертацияда алынган натыйжалар, сунуштар жана илимий негизделген жоболор, “Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсунун программасы атайын кесиптик окуу жайларында жана ЖОЖдордо педагогикалык адистиктердин студенттерин даярдоодо, мектеп мугалимдеринин, тарбия иштери боюнча директордун орун басарларынын, тарбиячылардын кесиптик чеберчилигин жогорулатууда колдонууга болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү:

Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо багытында болочок мугалимдерге ЖОЖдун базасында тиешелүү билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандыруунун натыйжасында келечектеги мектеп мугалимдеринин педагогикалык ишмердүүлүктөрүнүн интенсивдүүлүгү артып, коомталамдуу инсандарды тарбиялоого чоң салым кошот.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

- ЖОЖдо болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун мазмуну;

- болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун структурасы жана компоненттери;

- ЖОЖдо болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун теориялык модели жана аны ишке ашыруунун педагогикалык каражаттары: окутуунун методдору, толеранттуулукка тарбиялоону практикада ишке ашыруу, студенттердин илимий-изилдөө иштери;

- педагогикалык эксперименттин мазмуну жана жыйынтыктары.

Изилдөөчүнүн өздүк салымы:

• Болочок мугалимдердин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоодогу кесипкөйлүгүн байытуу боюнча илимий изилдөөлөргө талдоо жасалды.

• Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээлинин көрсөткүчтөрү жана компоненттери иштелип чыкты.

• Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун теориялык модели түзүлдү.

• Даярдоонун моделин ишке ашыруучу окутуунун программасы иштелип чыкты, изилденип жаткан процесс окуу-методикалык жактан камсыздалды.

Диссертанттын идеялары жана алынган натыйжалары 20дан ашык эмгектеринде чагылдырылып, негизги жыйынтыктарды жогорку окуу жайларынын педагогикалык адистеринин студенттерин кесипке даярдоодо окуу программаларына кошумча киргизүү сунушталды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын талкуулоо жана жайылтуу:

Диссертациялык иштин жүрүшү жана жыйынтыктары Кыргыз билим берүү академиясынын 60 жылдыгына арналган XXIV Республикалык педагогикалык окууларда (2011) жана (2012), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетинде (2013), И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде (2012), “Казахстан жогорку мектебинде” (2013), “Түрк дүйнөсү жана социалдык билимдер” конгрессинде (2013), Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (2011, 2012, 2013, 2014), Ош

мамлекеттик университетинин (2012) ж.б. Эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда талкууланган жана илимий журналдарда жарык көргөн.

Мындан тышкары Жалал-Абад мамлекеттик университетинин, Ош мамлекеттик университетинин студенттерине, Жалал-Абад, Ош, Баткен областынын мектеп мугалимдеринин кесиптик квалификациясын өркүндөтүү курстарынын угуучуларына окулган лекцияларда, семинарларда чагылдырылды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасынын милдетин ЖАМУнун, ОшМУнун окутуучулары жана педагогикалык адистиктеринин ар түрдүү курстарынын студенттери, Ош жана Жалал-Абад областтарынын мектептеринин мугалимдери, жалпы - 707 (студенттер - 492, окутуучулар - 35, мектеп мугалимдери - 180) адам катышты. Диссертациянын темасына байланыштуу изилдөөлөр 2009-2015-жылдары жүргүзүлүп жыйынтыктар чыгарылды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланышы:

Диссертациянын темасы боюнча 18 макала, анын ичинен 5 макала чет өлкөдөн жарык көрдү, 5 окуу-усулдук колдонмо басмадан чыкты.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Диссертациялык иш киришүүдөн, үч главадан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден туруп, 150 бетти түзөт, анда 18 таблица, 5 сүрөт камтылган.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш бөлүмүндө проблема аныкталып, анын актуалдуулугу ачылып, негизделди, изилдөөнүн максаты, гипотезасы, ыкмалары, милдеттери, изилдөө базасы, илимий жаңылыгы, илимий иштин теориялык жана практикалык маанилүүлүгү көрсөтүлдү жана коргоого алынып чыгуучу негизги жоболор формулировкаланды.

Биринчи глава “Билим берүүдөгү толеранттуулукка тарбиялоонун мааниси” деп аталып, мында илимий изилдөөнүн төмөнкү милдеттери чечилди: толеранттуулукту коомдун жана инсандын баалуулугу катары окуучуларда калыптандырууда болочок мугалимдерди даярдоонун теориясы жана практиканын абалын изилдөө. Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээлин көрсөтүүчү компоненттерди жана көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн биринчи милдетин чечүүдө толеранттуулукту коомдун жана инсандын баалуулугу катары окуучуларда калыптандыруунун ролу, болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоону атайын педагогикалык-психологиялык жана жалпы системаны

калыптандыруучу максаттуу процесс катары кароо, бүтүрүүчүдө окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоону уюштурууга зарыл болгон билимдин топтому, кесиптик билгичтик жана көндүмдөрдү калыптандыруу боюнча бир катар окумуштуулардын эмгектерине талдоо жүргүзүлдү.

Окумуштуулардын түрдүү көз караштары изилдөө проблемасынын чечилишине ылайык каралып, тиешелүү тыянактар чыгарылды. Бүгүнкү күндө бир катар илимий изилдөөлөрдө толеранттуулук проблемаларын чечүүнүн өзүнчө аспекти каралган. Бул багыттагы илимий эмгектердин теориялык анализи алардын изилденип үйрөнгөн багыттары боюнча шарттуу топторго бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берди.

Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоо процессинде толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү боюнча изилдеген окумуштуулардын (В.В.Рубцов, В.И.Слободчиков, И.А.Баева ж.б.) эмгектерине таянуу менен толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн принциби негизделди (1-сүр.).

Изилдөөлөрдөн көрүнгөндөй, толеранттуулук педагогикасынын мазмунун (А.М.Байбаков, В.В.Шалин ж.б.), толеранттуулукка тарбиялоо проблемасы боюнча фундаменталдык жана колдонмо изилдөөлөр (А.Г.Асмолов, Л.В.Байбородова, Н.М.Борытко, П.Ф.Комогоров, З.Ф.Мубинова, Б.Риэрдон, М.И.Рожков, Е.О.Смирнова, П.В.Степанов, ж.б), толеранттуулук проблемасын педагогдогу кесиптик маанилүү сапат катары кароо маселесин (Г.В.Безюлева, С.К.Бондырева, Д.В.Зиновьев, В.С.Нурғалиев, М.А.Перепелицина, Г.М.Шеламова), психикалык саламаттыгын сактоо контекстинде, педагогикалык толеранттуулукту (Н.А.Подымов, В.С.Чернявская ж.б.), улуттар аралык мамилелер маданиятын окуучуларда калыптандырууга даярдоону (Н.А.Асипова, Ю.А.Ахроров, Э.А.Баграмов, З.Т.Гасанов, Г.В. Давлекамова, Е.В.Махова, Л.Б.Шиповскаялар), студенттердин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо проблемаларын (С.А.Герасимов, О.Г.Ким, К.М.Миталипов, А.А.Погодина, М.Г.Сидорова, Ж.К.Сулайманкуловалар) изилдешкен.

Н.В.Бордовская жана А.А.Реан билим берүүнү гумандаштыруу, жалпы педагогикалык процессте окуучулар менен мугалимдердин өз ара урматтоо мамилесинин орношуна жана өнүгүшүнө, ар бир адамдын укуктарынын сакталышына негизделген, алардын ден соолугунун сакталышына жана чындалышына, өз кадыр-баркын сезүүгө жана инсандык дареметин өнүктүрүүгө багытталган окутуу тармагы катары аныкташат.

Бардык айтылган ойлордун негизинде биз изилдөөбүздө толеранттуулуктун төмөнкү аныктамасын бердик: *толеранттуулук инсандын көп кырдуу сапаты катары, активдүү адеп-ахлактык*

позициясын чагылдырган жана улутуна, социалдык, диний тиешелүүлүгүнө, көз караштарынын, дүйнө таанымынын, ой жүгүртүүсүнүн, жүрүм-турумунун түрдүүлүгүнө карабастан адамдар жана топтор менен иштиктүү (конструктивдүү) кызматташууга даярдыгы катары кароого мүмкүндүк берет.

Толеранттуу окутуу чөйрөсү бири-бирине байланышкан төмөнкүдөй түзүлүшкө ээ:

1-сүрөт. Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн структурасы

Төмөнкү 1-таблицада толеранттуулуктун мазмунун жана ага тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрүнүн теориялык анализинин негизинде бир катар маселелер каралды жана аларды бири-бири менен байланышкан эки топко бөлдүк.

Ал эми 2-таблицада педагогикалык даярдоо жөнүндөгү маселени караган адабияттарга негизделип, бүгүнкү күндөгү заманбап мектепте окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо процессин уюштуруудагы максаттарды жана милдеттерди, педагогко коюлган талаптарды анализдеп, биздин изилдөөнүн алкагында окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого (ОТТ) болочок мугалимдердин даярдыгынын көрсөткүчтөрүн жана компоненттеринин системасын тактадык.

1-таблица. Толеранттуулукка тарбиялоонун маселелери

<i>Тарбиялык</i>	<i>Педагогикалык-уюштуруучулук</i>
<ul style="list-style-type: none"> - зордук-зомбулукка карата терс мамиле кылууга жана агрессиянын бардык түрүн кабыл албоого; - өзүнө, башка адамдарга, алардын маданиятына урмат-сый кылууну жана аны таанып билүүнү; - толеранттуулуктун мааниси жөнүндө, бүгүнкү күндөгү дүйнөлүк баалуулук экендиги жөнүндө, маданияттардын көп түрдүүлүгү жөнүндө, жалпы дүйнөлүк маданият жөнүндө билимдерин калыптандыруу; - демократиялык коомдогу укук жана жашоо эрежелерине жана өзүнүн жүрүм-турумуна, кылган ишине жоопкерчилик менен мамиле кылууну үйрөтүү; - толеранттуу мамилесин, социумдун ар түдүү өкүлдөрү менен үзүрлүү өз ара аракеттешүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү; - толеранттуулуктун чегин аныктай билүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу; - эмоциялык жүрүм-турумун, терс баа берүү мамилесин, иш аракетин башкара билүүгө үйрөтүү; - сынчыл ойломун өнүктүрүү, айланасындагылардын ишмердүүлүгүнө жана өзүнүн жүрүм-турумуна, иш аракетине баа бере билүү. 	<ul style="list-style-type: none"> - толеранттуу окутуу чөйрөсүн уюштуруу; - толеранттуулукка тарбиялоо процессин программалык жана методикалык жактан камсыздоо; - зордук-зомбулуксуз окутуу жана тарбиялоонун ыкмаларын жана формаларын иштеп чыгуу; - окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого адистерди даярдоонун системасын иштеп чыгуу;

Биздин изилдөөбүздүн дагы бир маселеси ЖАМУнун жана ОшМУнун студенттеринин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу болгон.

Бул аталган компоненттердин алкагында окутууну ишке ашыруу боюнча тиешелүү педагогикалык шарттар изилденди. Биздин илимий ишибизди жүргүзүүдө болочок мугалимдерди ОТТго даярдоонун максатын аныктоо үчүн нормативдик документтерди окуп чыгуу талап кылынды. Анткени бул документтер кесиптик билим берүү мекемелеринде педагогду даярдоонун жалпы мазмунун жана максатын аныктоого мүмкүндүк берет.

2-таблица. Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү

<i>Компоненттер</i>	<i>Көрсөткүчтөр</i>
Мотивациялык-баалуулук	<ul style="list-style-type: none"> • коомду жөнгө салууда, инсанды социализациялоо процессинде, инсандык-маанилүү баалуулук системасында толеранттуулукту баалуулук катары таануу; • окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого кесиптик багыт алуу жана жеке толеранттуулукту өнүктүрүү; • өсүп келе жаткан муундарда толерантуулукка тарбиялоонун максатынын жана маселелеринин, бул багытта тарбиялоо практикасында изилдөөнүн маанисин таануу; • тарбиялануучулар менен толеранттуу өз ара аракеттешүүгө умтулуу;
Когнитивдик	<ul style="list-style-type: none"> • «толеранттуулук» категориясынын маанисин билүү; • балдарда жана өспүрүмдөрдө толеранттуулукка тарбиялоонун психологиялык-педагогикалык негиздерин билүү; • курчап турган чөйрөнүн көп кырдуу экендигин таануу; • көп маданияттуу билим берүү чөйрөсүндө педагогикалык процессти уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн билүү; • өзүнүн белгилүү бир маданияттын, улуттун, топтун өкүлү катары жеке өзгөчөлүктөрүн билүүсү ж.б.
Эмоциялык-эрктик	<ul style="list-style-type: none"> • толеранттуулук; • өзүнүн эмоцияларын башкаруусу; • ОТТну уюштуруудагы демилгелүүлүгү жана максатка умтулгандыгы;
Коммуникативдик-ишмердүүлүк	<ul style="list-style-type: none"> • социумдун ар түрдүү өкүлдөрү менен толеранттуу аракеттешүү жолдорун билгендиги; • балдарда жана өспүрүмдөрдө толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тарбиялоо ишинин методдорун билгендиги; • мугалимдин инсан катары окуучунун кызыкчылыктарын, өзгөчөлүгүн, жөндөмдүүлүгүн, мүмкүнчүлүктөрүн таануу жана кабыл ала билүү жөндөмү; • уюштуруучулугу жана ишмердүүлүгү; • методдорду, формаларды, мазмунду тандоодо, тарбиялоо процессин долбоорлоо жана моделдөөдө, педагогикалык өз ара аракеттешүү процессиндеги креативдүүлүгү; • көп маданияттуу окутуу чөйрөсүндө педагогикалык ишмердүүлүгүн ишке ашыра алгандыгы;

Экинчи глава “Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо” деп аталып, аны ишке ашыруунун модели, максаты, милдети, мазмуну, формасы, окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун ыкмалары, каражаттары, шарты, эксперименталдык бөлүктү уюштуруу маселелери каралды жана изилдөөнүн үчүнчү милдетинин чечилишин камсыз кылды. Жогорудагы талдоолордун негизинде биз окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоону ишке ашыруунун теориялык моделин иштеп чыктык (2-сүр.).

Сүрөттө көрүнүп тургандай окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоону ишке ашыруунун модели бири-бири менен тыгыз байланышкан төрт компонентти (максаттуулук, мазмундуулук, уюштуруучулук, жыйынтыктоочу) камтыйт.

Болочок мугалимдерди ОТТго даярдоонун максаты: *ОТТнун бирдиктүү багытына, педагогдун кесиптик чөйрөсүндөгү, жеке жашоосундагы толеранттуу жүрүм - турумуна таянып, толеранттуулукка тарбиялоо тармагындагы жана маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу болуп саналат.*

Даярдоонун максатын аныктоодо ОТТ багытындагы компетенттүүлүгүн калыптандырууга, аталган иш аракетти бирдиктүү түшүнүктөрдүн негизинде уюштурууда маданияттар аралык педагогикалык компетенттүүлүгүнө, ошондой эле жеке жана кесиптик чөйрөдөгү толеранттуу жүрүм-турумуна негизделүүсү зарыл.

Студенттерди даярдоодогу белгиленген максаттуу багыттар мамлекеттик билим берүү стандартындагы дисциплиналарды аныктоого негиз берет жана алардын мазмунуна каралып жаткан проблеманын алкагында толуктоолорду киргизүү; проблеманы чечүү үчүн тиешелүү тематикадагы тандоо курстарын; тарбиялоо ишинин, илимий-изилдөө ишинин, педагогикалык практиканын потенциалын колдонууга болот. Биз изилдөө ишибизде “Педагогика”, “Педагогикалык чеберчиликтин негиздери” коомтаануучулук дисциплиналарына толеранттуулуктун маанисин ачып берген жана толеранттуулукка тарбиялоо проблемаларын караган темаларды киргизүүнү сунуштадык.

Изилдөө учурунда "Толеранттуулукка тарбиялоо" курсунун программасын жана “Толеранттуулук жана окутуунун ыкмалары” аттуу семинардын программасын иштеп чыктык. Бул программалар болочок мугалимдерде балдарды жана өспүрүмдөрдү толеранттуулукка тарбиялоо тармагында жана аны жүзөгө ашырууга даярдыгында кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу максатын көздөйт.

Даярдоонун мазмунун аныктоодо психологиялык-педагогикалык дисциплиналар менен катар коомдук дисциплиналарга да басым жасоо,

2-сүрөт. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоонун модели

темаларды тандоодо логикалык ырааттуулукту сактоо, даярдоонун теориялык, психологиялык, методикалык аспектерин чагылдыруу, даярдоонун вариативдүү жана инвариативдүү бөлүктөрүн кароо, студенттердин көңүлүн проблеманы окуп үйрөнүү зарылдыгын таанып билүүгө багыттоо максатка ылайыктуу.

Даярдоону уюштурууда ага катышып жаткан субъекттердин толеранттуу өз ара аракеттешүүсүнө көңүл буруу менен, билим берүү мекемесинде толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү; окутуу процессинин, студенттердин илимий-изилдөө иштеринин, педагогикалык практиканын, тарбиялоо ишинин потенциалын толугу менен колдонуу маанилүү; окутуунун методдору жана формаларынын бири-бирине шайкеш келүүсү; даярдоону белгилүү этаптарга бөлүп алып жүргүзүү; социалдык-маданий өз ара аракеттешүүнү уюштуруу жана маданий окутуу чөйрөсүн кеңейтүү; даярдоо процессин алып баруучу педагогдордун компетенттүүлүгү жана кызыкдар болушу, каралып жаткан проблемага билим берүү мекемелеринин туура көз карашта болуусу маанилүү.

Даярдоонун жыйынтыктарын анализдөөдө студенттердин өзүн-өзү баалоосуна мүмкүндүк берүү, “Толеранттуулукка тарбиялоо” курсунун алкагында баалоонун рейтингдик системасын колдонуу, даярдоо процессинин жүрүшүнүн ар түрдүү этабында болочок мугалимдерди ОТТго даярдыгынын деңгээлин, колдонулуп жаткан каражаттардын эффективдүүлүгүн аныктоочу атайын методдорду пайдалануу сунушталды.

Педагогикалык шарттарды жана каражаттарды колдонуу менен болочок педагогдорду ОТТго даярдоону окуу жайдын базасында эффективдүү ишке ашырууга болот деген жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди.

Үчүнчү главада изилдөөнүн төртүнчү милдетинин ишке ашырылышы чечмеленип берилди жана ОТТго болочок мугалимдерди даярдоонун моделинин эффективдүүлүгүн педагогикалык экспериментте текшерүү каралды. Андан сырткары тактоочу, изденүүчү жана калыптандыруучу педагогикалык эксперименттердин уюштурулушу, максаттары, милдеттери, мазмундары жана жыйынтыктары берилди.

Педагогикалык-эксперименталдык жумуш үч этапта ишке ашырылды: даярдык этабы, уюштуруу этабы, аналитикалык этаптардан турду.

Биринчи этапта (2009-2010-ж.ж.) констатациялоочу эксперимент эки маселени чечүүгө мүмкүндүк берди:

- болочок мугалимдердин ОТТ даярдыгынын компоненттерин жана көрсөткүчтөрүн аныктоо;

- ОТТ ишине студенттердин жана мугалимдердин даярдыгынын деңгээлин аныктоо;

Бул этапта тестирилөө, сурамжылоо, аңгемелешүүлөр, эксперттик баалоо, интервью ж.б. методдору колдонулду.

Биринчи маселени чечүүдө жыйынтыктарды математикалык статистикалар методун колдонуу менен тастыктадык.

Анкетаны түзүүдө И.Г.Харисова ж.б.лардын болочок мугалимдердин кесиптик ишмердүүлүгүнө даярдыгын окуп үйрөнүү боюнча диагностикалоочу материалдарын иштеп чыгуу тажрыйбасына таяндык. Жыйынтыктарды эсептөөдө ар бир блок боюнча баллдар суммаланды. Ар бир респондент блоктордон 1 баллдан 30 баллга чейин ээ болушат. Эсептөөлөр Пирсондун түгөйлөр коэффициентинин жардамы менен жүргүзүлдү. Эсептөөдө төмөнкү шарттар эске алынды: эгерде $0 \leq k < 0,3$ болсо байланыш начар, $0,3 \leq k < 0,5$ болсо байланыш орточо, $0,5 \leq k < 0,7$ болсо байланыш жакшы, $0,7 \leq k$ – болсо байланыш жогору. Эсептөөлөр төмөнкү формуланын жардамы менен жүргүзүлдү.

$$r_{xy} = \frac{\sum x_i y_i - (\sum x_i)(\sum y_i) / N}{\sqrt{[\sum x_i^2 - (\sum x_i)^2 / n][\sum y_i^2 - (\sum y_i)^2 / n]}}$$

мында r - корреляция коэффициенти

Ош, Жалал-Абад областтарынын билим берүү мекемелериндеги мугалимдердин эксперттик баалоолору когнитивдик жана мотивациялык-баалуулук критерийлеринин ортосундагы байланыштын билинээрлик экендигин ($k=0,57$), когнитивдик жана коммуникативдик-ишмердүүлүк ($k=0,51$), коммуникативдик-ишмердүүлүк жана мотивациялык-баалуулук ($k=0,51$), коммуникативдик-ишмердүүлүк жана эмоциялык-эртүүлүк ($k=0,32$) компоненттеринин ортосундагы байланыштар азыраак, ал эми мотивациялык-баалуулук жана эмоциялык-эрттик компоненттердин ортосунда байланыш төмөн экендигин көрсөттү. Жыйынтыктар 3-таблицага киргизилди.

3-таблица. Педагогдордун ОТТго даярдыгынын деңгээли

Компоненттер	Мотивациялык-баалуулук	Когнитивдик	Эмоциялык-эрттик	Коммуникативдик-ишмердүүлүк
Мотивациялык-баалуулук		0,57	0,15	0,51
когнитивдик	0,57		0,31	0,51
Эмоциялык-эрттик	0,15	0,31		0,32
Коммуникативдик-ишмердүүлүк	0,51	0,51	0,32	

Мындай жыйынтыктарга төмөнкүлөр себептүү болушу мүмкүн:

- сурамжылоого катышкан мугалимдер окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун маанилүү экендигин билишет, бирок аны ишке ашырууда толук кандуу иш алып барышпайт;

- практикалык ишмердүүлүктүн жыйынтыгы окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо процесси жөнүндөгү билимден, теориялык даярдыктан көз каранды экендигин билишет бирок мугалимдин эмоциялык-эрктик чөйрөсүн өнүктүрүү толеранттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүн камсыз кылуучу шарт экендигин билишпейт.

- эксперттер толеранттуулук жөнүндө жеткиликтүү билимдерге ээ эмес, аны көпчүлүк мугалимдер чыдамдуулук катары кабылдашат.

Констатациялоочу эксперименттин экинчи маселеси: ЖАМУнун жана ОшМУнун студенттеринин ОТТго даярдыгынын деңгээлин аныктоо болгон.

Бул маселени чечүү үчүн аталган багыттагы студенттердин даярдык деңгээлин аныктоо, педагогикалык-психологиялык адабияттарды анализдөөнүн жана мектеп мугалимдери менен студенттердин даярдыгынын компоненттеринин жана критерийлеринин калыптануу деңгээлин окуп үйрөнүүнүн негизинде ишке ашырууга мүмкүн болду. Студенттерге сунушталган “Студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээлине өзүн-өзү баалоо” анкетасындагы пикирлерге балл коюу менен ОТТго даярдыгынын деңгээли аныкталды.

Сурамжылоого ЖАМУнун жана ОшМУнун педагогикалык адистиктеринин 1-4-курстарынын 327 студенти катышты. Сурамжылоо барагында жоопторду төмөнкүдөй баалоо сунушталды: толук макулмун - 3 балл, макулмун - 2 балл, макул эмесмин - 1 балл, таптакыр макул эмесмин - 0 балл.

Эсептөөлөр төмөнкү формула менен жүргүзүлдү:

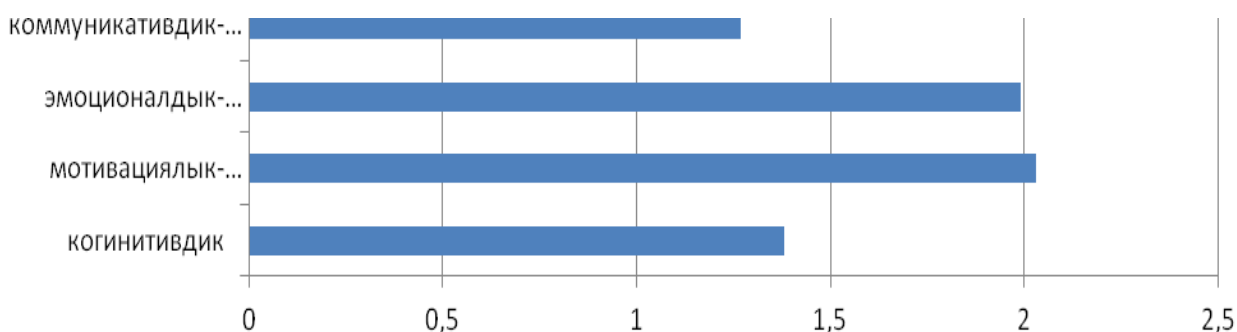
$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n * k}$$
 мында \bar{x} - орточо мааниси, n – респонденттер

саны, k – ар бир критерийдеги суроолордун саны.

Сурамжылоонун жыйынтыгы менен даярдыктын төрт критерийи боюнча орточо баллы: когнитивдик - 1,38; мотивациялык-баалуулук - 2,03; эмоциялык-эрктик-1,99; коммуникативдик-ишмердүүлүк - 1,27 баллды түздү.

Эсептөөнүн жыйынтыгы студенттердин ОТТну ишке ашырууга кызыкчылыктарынын, муктаждыктарынын жана каалоолорунун бар экендигин, бирок кесиптик билим, көндүм, билгичтиктердин деңгээли жеткиликтүү калыптанбагандыгын көрсөттү. Ошондой эле мотивациялык-баалуулук жана эмоциялык-эрктик компоненттери боюнча көрсөткүчтөрү жогору экендиги аныкталды (2,03 жана 1,99), бул жыйынтык студенттерде эмоциялык сапаттары жана эрктик чөйрөдөгү окутуу процесси жана даярдоонун, таанып-билүүнүн, инсандын ички мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы карама-каршылыктарды чечүүгө мүмкүндүк берет.

Экспериментке катышып жаткан студенттердин курстар боюнча даярдыгына көңүл бурганда, 3-курстун студенттеринин даярдыгынын деңгээли 1-2-курстун студенттеринин даярдык деңгээлине салыштырмалуу бир аз жогорураак экендиги аныкталды. Анын себеби жогорку курстун студенттеринде тарбиялоо ишин уюштуруу, билим берүү проблемаларын чечүүгө багытталган компетенциялардын калыптана баштагандыгы, педагогикалык практикаларда болуусу, тарбиялык иштерди уюштуруу боюнча алгачкы кесиптик билимдердин, көндүмдөрдүн, билгичтиктердин калыптана баштагандыгы жана толеранттуулукка тарбиялоо ишинин маанилүү экендигин биле баштагандыгы менен түшүндүрүлөт. Жыйынтык диаграммада берилген (3-сүр.).

3-сүрөт. Курстар боюнча студенттердин даярдыгынын деңгээли

Студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээли ЖАМУнун жана ОшМУнун студенттеринин ортосунда бир аз гана айырмачылык бар экендигин көрсөтөт. Бул далилдер жогорку окуу жайларында студенттерди ОТТго даярдоо процессине жеткиликтүү көңүл бурулбай жатат деген жыйынтык чыгарууга шарт түзөт. Мындай жыйынтыкты мектеп мугалимдеринин сурамжылоосу да тастыктайт.

Жалпысынан алганда изилдөөнүн алгачкы жыйынтыктары студенттердин ОТТго даярдыгынын деңгээли жеткиликтүү эмес экендиги көрсөттү. Даярдоо моделин болочок мугалимдердин ОТТго даярдыгынын айрым компоненттеринин ортоңку көрсөткүчтө экендигин эске алуу менен иштеп чыктык.

Студенттер арасында сурамжылоо жүргүзүү үчүн “Студенттердин ОТТго даярдыгынын компоненттери жана көрсөткүчтөрү” анкетасы колдонулуп, ага 434 студент катышты, алардын ичинен 306 студент эксперименталдык топтон, 128 контролдук топтон. Сурамжылоонун жыйынтыгында студенттер окутуу процессинде толеранттуулукка тарбиялоонун маанилүүлүгүн эле түшүнбөстөн, практика учурунда бул процессти уюштуруу жолдору да маанилүү экендигин билишти.

Сурамжылоонун жыйынтыгы 4-таблицада көрсөтүлгөн. “Сен толеранттуулукка тарбиялоого даярсыңбы?” деген суроого таблицадагы 1, 2, 3, 4, 5 - деген цифралар жоопторду көрсөтөт: 1 - “ооба даярмын”; 2 - “кандайдыр бир деңгээлде даярмын”; 3 - “жооп берүүдөн кыйналам”; 4 - “жок, даяр эмесмин”; 5 - суроого жооп берген эмес.

4-таблица. Студенттердин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгын өздүк баалоосу (жыйынтыктоочу этапта)

Жооптор	Эксперименталдык топ		Контролдук топ	
	N	%	n	%
1	152	50	10	8
2	63	21	19	15
3	69	22	32	25
4	13	4	37	29
5	9	3	30	23
бардыгы	306	100	128	100

Эксперименталдык топтогу студенттердин ичинен 1-“даярмын” деген категориядагы жоопторду бергендер - 50% ды түзүп, төмөндөгүдөй жоопторду беришти: “Мен толеранттуулукка тарбиялоого даярмын жана өзүмдүн окуучуларымды толеранттуулукка тарбиялагым келет”; “Мен окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого зарыл болгон теориялык билимдерге, билгичтиктерге ээ болдум жана бул ишти аткарып кете алам деп ойлойм”; “Мен толеранттуулукка тарбиялоо боюнча жоопкерчиликти алууга даярмын. Анткени толеранттуулук жөнүндө тиешелүү билимдерим бар”, “Мен азыр толеранттуулукка тарбиялоо боюнча негизги билимди алдым, ал эми алган билимимди иш жүзүнө ашыруу өзүмдүн аракетиме байланыштуу”; “Толеранттуулукка тарбиялоо боюнча бардык билимди алдым деп айтуудан алысмын, бирок тиешелүү багыттарды бердиңиздер, ыраазычылык билдирем” – деген жооптору алардын өз билимин өркүндөтүп, алдыга койгон максатын так биле тургандыгын көрсөтүп турат.

Эксперименталдык топтогу экинчи жана үчүнчү орунда төмөндөгүдөй жооптор категориясында 2-белгилүү бир деңгээлде даярмын - 21%, 3-“жооп бергенден кыйналам” - 22% дегендер болушту. Бул категорияга “белгилүү бир деңгээлде даярмын” же позициясын так аныктай албагандыгы көрүнүп турат.

Эксперименталдык топтогу кээ бир студенттердин жооптору өз билимин өркүндөтүүгө, алдыга койгон максатын так биле тургандыгын көрсөтүп турат.

Алынган жооптордон 4-5 - орунду төмөнкү категориядагы жооптор ээледі: 4 - “даяр эмесмин” - 4%, 5 - суроого жооп берген эмес - 3%. “Мен

толеранттуулукка тарбиялоого даяр эмесмин”, “окуумду бүткөндөн кийин мен мугалим болуп иштебейм, ошондуктан кызыккан жокмун”.

Ал эми төмөнкү 5-таблицада даярдык деңгээлдери боюнча өзүн-өзү баалоонун жыйынтыгы көрсөтүлдү.

5-таблица. Даярдык деңгээлдери боюнча өзүн-өзү баалоо

Категориялар	Даярдык деңгээли	Баллы	n	%
1	Чыгармачылык, жогорку деңгээл	3	152	50
2-3	Ортоңку деңгээл	2	132	43
4	Төмөнкү деңгээл	1	13	4
5	Жооп берген жок	-	9	3
	Жалпы		306	100

Атайын даярдыктан өтүп жаткан студенттерде окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээлин аныктоо максатында практика учурунда өткөн сабактарына, класстан тышкары өткөн тарбиялык сааттарына эксперттик баалоо жүргүзүлдү. Изилдөөгө 306 студент катышты.

6-таблица. Эксперименталдык топтогу студенттердин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээли (эксперттик баалоо)

Даярдык деңгээли	n	%
Чыгармачыл деңгээл	140	46
Ортоңку деңгээл/интерпретациялоочу	148	48
Төмөнкү деңгээл/репродуктивдик	18	6
Бардыгы	306	100

Анализде көрүнүп тургандай көпчүлүк студенттер ортоңку даярдык деңгээлинде болсо, экинчи орунда чыгармачыл деңгээлде, 18 студент төмөнкү деңгээлде экендиги аныкталды. Студенттердин өзүн-өзү баалоосу менен эксперттик баалоонун ортосунда бир аз айрымачылыктар болду.

Биринчи орунда даярдыктын ортоңку деңгээлин өзүн өзү баалоодо - 152, ал эми эксперттик баалоодо - 148 студент болду.

Экинчи орунда даярдыктын чыгармачыл деңгээлинде өзүн - өзү баалоодо – 132, эксперттик баалоодо - 140 студенттин жыйынтыгы аныкталды.

Экинчи маселени чечүүдө болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун шарттары жана каражаттарын аныктоо үчүн студенттердин пикирине маани бердик. Аларга төмөнкү суроолор берилди: “Сиздин толеранттуулук проблемасына болгон мамилеңиздин өзгөрүүсүнө көбүрөөк эмне себеп болду?”

Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоодо маанилүү деп табылган педагогикалык шарттар 7-таблицада

көрсөтүлгөн. Студенттер каралып жаткан педагогикалык шарттарга кошумча коомдо болуп жаткан окуяларды да көрсөтүшкөн - 28%, ар түрдүү улуутардын өкүлдөрү менен биргелешип майрамдарды тосууну - 17% белгилешкен.

7-таблица. Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоодо маанилүү деп табылган педагогикалык шарттар

к/№	Педагогикалык шарттар	%
1	Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун коомдук жана кесиптик маанисин билүү жана аны уюштуруудагы өз мүмкүнчүлүктөрү	92
2	Билим берүү мекемесиндеги окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун атайын системасы	84
3	Мугалимдердин толеранттуу жүрүм-туруму	69
4	Педагогикалык практика учурунда толеранттуулукту калыптандыруу боюнча тарбиялоо ишин уюштуруу	51
5	Педагогдун толеранттуулукка тарбиялоо боюнча компетенттүүлүгү	46

Студенттерге “болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоого кандай каражаттар көбүрөөк натыйжа бере тургандыгын” аныктоо сунушталды. Студенттердин жооптору жалпылаштырылып төмөнкү 8-таблицада берилди.

Бул жерде студенттер тарабынан маанилүү деп программада көрсөтүлгөн каражаттар белгиленген. Андыктан студенттер теориялык билим менен практикалык компоненттерди бирдей деңгээлде баалашкан. (61% жана 54%).

8-таблица. Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун эффективдүү педагогикалык каражаттары (студенттердин баалоосу)

к/№	Окутуу каражатынын аталышы	%
1	“Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсу	61
2	Педагогикалык практика	54
3	Студенттердин илимий изилдөө иштери	33
4	Педагогикалык-психологиялык дисциплиналар боюнча сабактар	27
5	Коомтаануучулук дисциплиналар боюнча сабактар	23

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

1. Толеранттуулукту коомдун жана инсандын баалуулугу катары калыптандырууга болочок мугалимдерди даярдоонун теориялык жана практикалык абалына талдоо жүргүзүлдү.

2. Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдык деңгээлинин көрсөткүчтөрү жана компоненттери иштелип чыкты.

3. Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун теориялык моделин жана аны практикага киргизүүнүн технологиялары иштелип чыкты.

4. Түзүлгөн теориялык моделдин эффективдүүлүгү педагогикалык эксперименттин жардамы менен текшерилди.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Кыргызстандагы ЖОЖдорунда педагогикалык адистиктердин студенттерин кесиптик даярдоодо ОТТ багытындагы компетенттүүлүгүн калыптандыруунун эффективдүү моделин түзүү жана колдонуу зарыл.

2. ОТТго болочок мугалимдерди даярдоо боюнча келечекте багыттуу жана системалуу илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү.

3. ОТТго болочок мугалимдерди даярдоо багытында тиешелүү методикалык, окуу-усулдук колдонмолорду иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн жалпы натыйжалары төмөнкү эмгектерде жарыяланды:

1. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуулук-окуучуларды тарбиялоонун максаты катары [Текст] / Р.С.Нусупова // XXIV республикалык педагогикалык окуунун материалдары.- 2011. – 246-248-бб.

2. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуулук маданиятындагы проблемалар [Текст] / **Нусупова, Р.С.** // ЖАМУнун жарчысы. -2012. - № 1.- 201-203-бб.

3. **Нусупова, Р.С.** Мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоодо мугалимдердин кесиптик даярдыгы [Текст] / Дж.У.Байсалов, Р.С.Нусупова // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. - 2012. - № 3.- 284-286-бб.

4. **Нусупова, Р.С.** Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоодо толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн мааниси [Текст] / Дж.У.Байсалов, Р.С.Нусупова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы.-2012.- № 3. - 284-286-бб.

5. **Нусупова, Р.С.** Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоонун критерийлери жана көрсөткүчтөрү [Текст] / Дж.У.Байсалов, Р.С.Нусупова // ОшМУнун Жарчысы.-2012.- № 4.-43-45-бб.

6. **Нусупова, Р.С.** Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоо модели, максаттары жана милдеттери [Текст] / Р.С.Нусупова // ОшМУнун Жарчысы.- 2012. -№ 4.- 71-76-бб.

7. **Нусупова, Р.С.** Воспитание толерантности у школьников потребность общества [Текст] / Р.С. Нусупова. - Высшая школа Казахстана. - 2013. -№ 1(1). - С.161-165.

8. **Нусупова, Р.С.** Окуучуларда толеранттуулук башатын калыптандыруунун аксиологиялык аспекти [Текст] / Р.С. Нусупова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы.-атайын чыгарылыш.-2013.- 171-174-бб.

9. **Нусупова, Р.С.** Анализ состояния теории подготовки будущих педагогов к воспитанию толерантности у школьников [Текст] / Р.С. Нусупова // Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана. 2013. - № 1. - С. 269-272.

10. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуулук маданиятындагы проблемалар [Текст] / Р.С.Нусупова // ЖАМУнун жарчысы.- 2012.- № 1.- 201-203-бб.

11. **Нусупова, Р.С.** Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоо [Текст] / Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары.-2012. - № 4 (24).-63-68-бб.

12. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуу окутуу чөйрөсүнүн окуучуну тарбиялоого таасири [Текст] / Р.С.Нусупова // Түрк дүйнөсүнүн эл аралык илимий-практикалык конференциясы. - Стамбул, 2013.- 121-123- бб.

13. **Нусупова, Р.С.** Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун маселелери [Текст] / Р.С.Нусупова // Современные проблемы социально-гуманитарных наук. - Казань, 2016. - № 4.- С.13-16.

14. **Нусупова, Р.С.** Болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоодо компетенттүүлүгүн калыптандыруу [Текст] / Р.С.Нусупова // К.Тыныстанов ат. Ысык-Көл мамлекеттик университетинин Жарчысы.- 2016. – - № 41. -169-173-бб.

15. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуулук инсандын маанилүү баалуулугу катары [Текст] / Р.С.Нусупова // Известия вузов Кыргызстана.- 2016.- № 2. - 153-155-бб.

16. **Нусупова, Р.С.** Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого болочок мугалимдерди даярдоонун этаптары [Текст] / Р.С.Нусупова // Известия вузов Кыргызстана. - 2016. - № 2. - 147-149-бб.

17. **Нусупова, Р.С.** Анализ конфликтных ситуаций среди школьников [Текст] / Р.С.Нусупова // Современные проблемы социально-гуманитарных наук.- Казань, 2016. - № 4.- С. 59-64.

18. **Нусупова, Р.С.** Вопросы воспитания толерантности у школьников [Текст] / Р.С.Нусупова // Новая наука: Проблемы и перспективы. - Стерлитамак, 2016.- № 4-1. - С.36-39.

19. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуулукка тарбиялоо жана окутуунун ыкмалары [Текст]: методикалык колдонмо / Р.С.Нусупова // Жалал-Абад, 2013. - 39 б.

20. **Нусупова, Р.С.** Окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоо[Текст]: Мугалимдер үчүн окуу-усулдук колдонмо / [Р.С.Нусупова, А.М.Термечикова, А.Н.Чолпонова, ж.б.]. - Жалал-Абад, 2011. -128 б.

21. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуулукка тарбиялоо жана чек арадан өтүүнүн укуктук эрежелерин үйрөтүү багытындагы тарбиялык сабактар жыйнагы [Текст]: Мектеп мугалимдери үчүн колдонмо / [Р. Абазбеков, Г.Темирбаева, А.Джумаева и др.]. - Баткен, 2011. -74 б.

22. **Нусупова, Р.С.** Основы толерантных отношений [Текст]: Программа спецкурса для студентов педагогических специальностей / Р.С.Нусупова. - Жалал-Абад, 2012. - 16 с.

23. **Нусупова, Р.С.** Толеранттуулукка тарбиялоо [Текст]: Атайын курсунун программасы / Р.С.Нусупова.- Жалал-Абад, 2014.- 25 б.

Нусупова Роза Сарыпбековнанын «**Жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоону ишке ашыруунун педагогикалык негиздери**» аттуу темадагы 13.00.08 – кесиптик билим берүүнүн теориясы жана методикасы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: толеранттуулук, толеранттуу окутуу чөйрөсү, интолеранттуулук, педагогикалык өз ара аракеттешүү, критерийлер, көрсөткүчтөр, даярдоо этаптары, гумандуулук, эмпатиялуулук, компетенттүүлүк, педагогикалык шарттар, каражаттар.

Изилдөөнүн максаты: болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун педагогикалык шарттарын теориялык жактан негиздөө жана аны практикага киргизүүнүн жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн объектиси: болочок педагогдорду окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: жогорку окуу жайларындагы педагогикалык адистиктердин студенттерин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун шарттары.

Изилдөө иштеринин методдору: психологиялык-педагогикалык адабияттарды, нормативдик жана окутуу-методикалык документтерди талдоо, анкетирлөө, аңгемелешүү, аныктоочу, изденүүчү жана калыптандыруучу эксперимент, сурамжылоонун жыйынтыктарын математикалык эсептеп чыгуу, эксперттик баалоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси: мектеп окуучуларын толеранттуулукка тарбиялоого жогорку окуу жайларында болочок мугалимдерди даярдоонун зарылдыгы далилденди, болочок мугалимдерди ОТТго даярдоонун теориялык модели иштелип чыкты, окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого студенттерди даярдоодо алардын илимий-изилдөө иштери жана педагогикалык практика маанилүү каражат экендиги, окутуу-тарбиялоо иштеринин формалары, мазмуну такталды, болочок мугалимдерди ОТТго даярдоо процессинде толеранттуу окутуу чөйрөсүн түзүү принциби негизделди, даярдоонун этаптары такталды, болочок мугалимдерди окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого даярдоонун педагогикалык негиздерин жана каражаттарын камтыган программа иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: ОТТго болочок мугалимдердин даярдыгынын деңгээлин аныктоонун ыкмасы иштелип чыкты, “Толеранттуулукка тарбиялоо” тандоо курсунун программасы даярдалды, мугалимдердин окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоого кесиптик даярдыгын аныктоо үчүн жүргүзүлүүчү эксперименттин багыттары иштелип чыкты. Изилдөөнүн жыйынтыктарын атайын кесиптик окуу жайларында жана ЖОЖдордо педагогикалык адистиктердин студенттери үчүн, мектеп мугалимдери, тарбия иштери боюнча орун басарлар, тарбиячылар кесиптик чеберчилигин жогорулатууда колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

на диссертационное исследование Нусуповой Розы Сарыпбековны на тему **«Педагогические основы подготовки будущих учителей в высших учебных заведениях к воспитанию толерантности у школьников»** на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.08 – теория и методика профессионального образования

Ключевые слова: толерантность, толерантная среда обучения, интолерантность, педагогическое взаимодействие, критерий, показатели, эмпатия, компетентность, педагогические условия, средства.

Цель исследования: теоретические обоснования педагогических условий подготовки будущих педагогов к воспитанию толерантности у школьников и разработка путей внедрения их на практике.

Объект исследования: процесс подготовки будущих педагогов к воспитанию толерантности у учащихся.

Предмет исследования: условия подготовки студентов педагогических специальностей высших учебных заведений к воспитанию толерантности у школьников.

Методы исследования: анализ психолого-педагогической литературы, нормативных и методико-обучающих документов, анкетирование, беседы, констатирующие, поисковые и формирующие эксперименты, математическая обработка итогов опроса, экспертная оценка.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования: доказана необходимость подготовки в высших учебных заведениях будущих педагогов к воспитанию толерантности у школьников, разработана её теоретическая модель, доказано, что научно-исследовательские работы студентов и педагогическая практика являются важными средствами в воспитании толерантности у школьников, определены: формы и содержание учебно-воспитательной работы, принципы формирования толерантной среды, этапы подготовки педагогов, разработана программа, включающая в себе педагогические основы и средства подготовки будущих педагогов к воспитанию толерантности у школьников.

Практическая значимость исследования: разработаны методы по определению уровня подготовленности будущих педагогов к воспитанию толерантности у школьников, разработаны программа курса по выбору “Воспитание толерантности”, направления эксперимента по определению профессиональной компетентности педагогов в воспитании толерантности. Результаты исследования могут быть использованы в специальных учебных заведениях и ВУЗах для подготовки студентов педагогического направления и повышении квалификации учителей средних школ, заместителей директоров школ по воспитательной работе и воспитателей образовательных учреждений.

SUMMARY

on dissertation research of Nusupova Roza Sarypbekovna on the subject "**pedagogical bases of preparation of future teachers in high school to promote tolerance among school children**" on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences in the specialty 13.00.08 - Theory and Methods of Professional Education

Keywords: tolerance, tolerant learning environment, intolerance, pedagogical interaction, criteria, indicators, empathy, competence, pedagogical conditions, means.

Objective: theoretical justification of pedagogical conditions of education of tolerance in the process of preparation of future teachers and the development of ways to introduce them into practice.

The object of research: the process of preparing future teachers in the education of tolerance among students.

Subject of research: the conditions of preparation of students of pedagogical specialties of higher educational institutions in the education of tolerance among students.

Methods of research : analysis of pedagogical and psychological literature, normative and methodological and training documents, questionnaires, interviews, defining and forming experiments, mathematical processing of the results of the survey, expert assessment.

Scientific novelty and theoretical significance of the research: the proof of the need to prepare future teachers in the process of upbringing tolerance in higher educational institutions, the development of theoretical model of teacher training education of tolerance, the proof of research work of students and teaching practice as an important tool in the education of tolerance of students, defined the forms and the contents of educational work, the principles of formation of tolerant environment in the process of preparing future teachers in the education of tolerance of students, identified the stages of preparation of teachers in the education of tolerance of students, prepared a program, powered with pedagogical bases and means of training future teachers in the education of students for tolerance.

The practical significance of the research: developed a method to determine the level of readiness of the future teachers in the process of education of tolerance of students, an optional course program "Education for Tolerance" is developed , developed areas of the experiment to determine the professional competence of teachers in the education of tolerance. Results of the study can be used in special educational institutions and universities to prepare students of pedagogical direction and professional development of school teachers, deputy head teachers, for educational work and teachers of educational institutions.

Басууга 19.08.2016-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 ^{1/16}. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25

